

ШЕВЧЕНКО ТА УКРАЇНСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС

УДК 821.161.2 Шевченко:82'01

Микола СУЛИМА

ТВОРЧІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА Й ДАВНЯ УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

У статті розглядаються фрагменти творів Т. Шевченка, які свідчать про вплив на нього пам'яток літератури Київської Русі та української літератури XVII-XVIII ст., а саме відлуння «Повчання дітям» Володимира Мономаха у вірші «Чи не покинуть нам, небого...». Автор статті уточнює джерела, з яких могли народитися рядки в поемі «І мертвим, і живим, і ненарожденним...» про вплив німецьких істориків на українців щодо їх походження. У зв'язку з віршем «Садок вишневий коло хати...» ставиться питання про його перегуки з ідилічними творами, відомими ще в античні часи, зокрема з творами Вергілія, Горація та Овідія, а також посланнями французького поета XVI ст. М. А. де Мюре, перекладеними Григорієм Сковородою, що дозволяє говорити про генетичний зв'язок українського поета з поетами античними й європейськими.

Ключові слова: Тарас Шевченко, література Київської Русі, українська література XVII-XVIII ст., антична та європейська ідилія.

Доведеним є вплив на творчість Т. Шевченка «Слова о полку Ігоревім», «Повісті временних літ», «Четгів-Мінеїв», козацьких літописів, «Псалмів» Г. Сковороди, а також «Исто-

рії Русів». Я. Дзира переконує, що Т. Шевченко знав «Львівський літопис», «Пересопницьке євангеліє», літописи, окрім козацьких, О. Рігельмана, С. Лукомського, Л. Боболінського та ін. пам'ятки давньої української літератури [1, 149-155].

Л. Ушкалов в есеї «Бароківі джерела нового українського письменства: Котляревський, Квітка, Шевченко» пише, що Шевченко добре знав такі фундаментальні пам'ятки літератури українського бароко, як «Євхологійон альбо Молитвослов или Требник» Петра Могили, «Книга житій святих» Дмитра Туптала, «Странствованія» Василя Григоровича-Барського, «Історія Русов или Малой Россіи», Літописи Михайла Гунашевського, Самовидця, Григорія Грабянки, Самійла Величка, а ще твори Григорія Сковороди, книжку Йоаникія Галатовського «Скарбница потребная», історіографічний твір «Літописца в Руских и Польских що ся сторонах дѣяло и якого року» тощо [2, 195].

Цей перелік доповнює молода дослідниця Є. Лебідь: у монографії «Метатекст поезії Тараса Шевченка та українська література: давня і нова доба» вона називає «Повчання» Володимира Мономаха, Києво-Печерський патерик [3, 31]. Як вважає Є. Лебідь, ще більше з давньою українською літературою творчість Т. Шевченка зближує ряд мотивів та образів – скорботної матері, духовного провідника (пастиря), воїна-захисника, страждання, вона виділяє в творчості Т. Шевченка й проблему свободи волі, вказуючи на її присутність у «Слові про Закон і Благодать» митрополита Іларіона Київського, у «Пам'яті та похвалі князю руському Володиміру...» Іакова Мниха, у Києво-Печерському патерику та ін. творах; дослідниця вказує й на християнські мотиви в українській давній літературі й творчості Т. Шевченка.

В останній час з'являються й статті, в яких лунають застереження щодо певного перебільшення впливу давньої української літератури на Т. Шевченка [4].

І все ж мені хочеться звернути увагу на кілька моментів, які, здається, залишилися поза увагою дослідників – вони, сподіваюся, ще більше висвітлять вияви знайомства Великого Кобзаря з пам'ятками Київської Русі та бароковими творами.

Із уже згаданим «Повчанням» Володимира Мономаха, зокрема з його зачином «Сѣдя на санех, помыслих в души своєй и похвалих Бога, иже мя сих дней грѣшнаго допровади» («Сидячи на санях, помислив я в душі своїй і воздав хвалу Богові, що він мене [до] сих днів, грішного, допровадив». – Пер. Л. Махновця), тісно пов'язані рядки з вірша «Чи не покинуть нам, небого...»

*...Та заходиться риштувать
Вози в далекую дорогу,
На той світ, друже мій, до Бога,
Почимчикуєм спочивать.*

Сказати б, транспортні засоби, які перевозять людину на той світ, бувають різні – в античній міфології Харон переправляв померлого на човні, в українському фольклорі фігурують сани, коли людина помирає взимку, і віз, коли людина помирає влітку. Це однаковою мірою зближує рядки Т. Шевченка і з фольклором, і з зачином «Повчання» Володимира Мономаха.

На мій погляд, потребує уточнення й коментар до промовистого місця у творі «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє»

*Німець скаже: «Ви моголи».
«Моголи! моголи!»
Золотого Тамерлана
Онучата голі.
Німець скаже: «Ви слав'яне».
«Слав'яне! слав'яне!»
Славних прадітів великих
Правнуки погані!*

У Повному зібранні творів Т. Шевченка у 12-ти томах слушно вказується: «Німець скаже: «Ви моголи...» – натяк на те, що в тодішній історичній науці була поширена думка про монгольське походження слов'ян. Про це Шевченко міг читати у перекладеній О. Бодянським книжці П.-Й. Шафарика «Славянские древности». Згадуючи німецьких істориків В. Шюца, І. Паррота та ін., автор зазначав: «Одни только те писатели, для коих в их тесном кругозоре познаний мир

славянський ще по сю пору покрит непролимаємим мраком, не перестають, вопреки просвещенню нашого века, причислять народ славянський к племені монгольському...» (Шафарик П. Славянские древности. – М., 1837. – Т. 1. – С. 69).

Я. Дзира, коментуючи ще одне місце послання «І мертвим, і живим...» –

*...Колись будем
І по-своєму глаголать,
Як німець покаже
Та до того й історію
Нашу нам розкаже... –*

згадує німецького історика Самійла Пуфендорфа, на якого посилається Самійло Величко у своєму літописі. «Очевидно, – пише Я. Дзира, – працю німецького історика допитливий Величко притягає як і стороннього свідка українських подій, через те, що сучасники літописця по-різному пояснювали запусіння України. А у передмові до першого тома Величко лає лінивих українських істориків, що ще тоді були байдужі до тих подій, які відбувалися на Україні, бо ніхто з них для нащадків не описав цих великих історичних потрясінь, свідками яких вони були. За все це лає Величко своїх попередників та сучасників і підкреслює, що козацьку історію не полінувались описати навіть чужинці. Далі він додає, що коли читач захоче прочитати справжню козацьку історію, то нехай читає німецькі, польські, латинські історії, бо там вся ця героїчна слава козацька описана. І в час Шевченка багато німецьких істориків виявляли інтерес до життя козацьких народів та інших мов, але про історію козащини писав насамперед Пуфендорф, історична праця якого була одним із джерел як для літопису Величка, так і для літопису Грабянки (останній літопис Шевченко теж читав у той же самий час, що і працю Величка). Це дуже обурювало і Шевченка, і Величка, а великий поет при цьому добре знав сучасне йому становище в українській історичній науці, з багатьма видатними істориками він товаришував. Тому в поемі він звинувачує освічених нащадків козацької старшини і їхніх письменних предків, що байдуже ставились, як і тепер ставляться, до своєї історії, не

знали її і не хочуть знати, а тим часом історію українського народу вивчають навіть чужинці, наприклад, німці» [6, 196].

Як бачимо, коментатори 12-томного зібрання творів Т. Шевченка вдалися до пояснення одного місця послання («Німець скаже: «Ви змогли...»), тоді як Я. Дзира зосереджує свою увагу на рядках «Та до того й історію / Нашу нам розкаже...»).

Щодо монгольського походження слов'ян, то воно не могло сприйматися з негативною конотацією, позаяк самі українські літописці, зокрема, Григорій Грабянка, доводили азізьке походження козаків: «Народ малоросійський, прозваний козаками, має щонайдавніше походження від скіфського роду, – котрий, як кажуть, жив аж біля гір Алянські Аляни, біля річки, що протікає через Бухарську землю в Хвалинське море, – від хозар, що своєю спорідненістю сягають племені першого Яфетового сина Гомера. Після того, як ці найдавніші Гомери чи Кимери чи Цимброви рушили від Азовського (Кимерійського) моря на північ і на захід, після того як вони перетворилися на Литву, на Жмудь, на Гофів, Швенів та інші народи, вони осіли в тих краях, оці Аляно-хазари – це можна зрозуміти з того, що й народ слов'янський від прабатька Яфета походить. Через деякий, немалий, час розмножилися і розселилися по обох берегах Дону, річки, що відділяє Європу від Азії, а потім і в Європі не одну землю під руку свою забрали – поселилися в Таврії (нині Кримом прозивається), звідти попрямували до Дніпра, вийшли за Дніпром до земель, що лежать понад Чорним морем, де стоїть нині Очаків та Белгород, дійшли навіть до Панонії і там дали початок іншим народам, які тоді прозивалися аварами, гунами тощо. А ті ж, що лишилися в Азії, ті теж розселилися аж до Волги і далі, за Волгу, за Яїк, за Якубу та Козар-річку; ті ж, що залишилися і далі поблизу Хвалинського моря, перебрали собі назву Болгар і, кликані своєю неборимою міжністю, через деякий час улуси заволзьких татар підкорили, а потім, оскільки татари кривавою платою відплатили їм за неволю, попрямували до Дунаю і десь року 666 болгарами прозивалися» [7, 15].

Варто звернути увагу й на згадку в посланні Тамерлана, середньоазійського еміра і завойовника, що здійснював на-

пади на Іран, Малу Азію, Закавказзя, Індію. Роки його життя 1336-1405-й, отже, ні русичі, ні слов'яни не могли бути онучатами середньоазіатського державного діяча і полководця. Отож напрошується думка, що й етнонім «моголи», і Тамерлана можна сприймати як образ, узагальнення.

Потребує окремого коментаря й етнонім «моголи». Є підстави вважати, що в рядку «Німець скаже: „Ви моголи”» таїться осуд будь-якої вигадки щодо походження слов'ян, у тім числі й українців. У цьому зв'язку слід згадати принаймні ще двох німців, які бралися за розв'язання проблеми походження слов'ян/українців. Перший з них – Інокентій Гізель, за одним припущенням, був протестантом із Прусії, який після переїзду в Україну перейшов у православ'я, за іншим – походив із православної родини віленських міщан [8, 16]. Проте ці відомості про Інокентія Гізеля з'явилися дещо пізніше, скажімо, І. Франко в рецензії на «Историю русской литературы» О. Пипіна (1898) відзначав, що «з України приходять у Московщину зразок нової, так само ненаукової історіографії в формі Гізелевого «Синопису». В часи ж Т. Шевченка і пізніше про німецьке походження Інокентія Гізеля, до слова, М. Сумцов писав: «В Малороссии в XVII в. было два таких иностранца, Иннокентий Гизель и Адам Зерникав; оба немцы, оба приняли православие, и тот, и другой писали в защиту православия» [9, 183]. Ще один «історик» німецького походження – цариця Катерина II.

Інокентій Гізель у написаному, зініційованому чи ним редактованому «Синописі» (вид. 1674, 1676, 1680, 1718 рр.) запропонував схему, в основі якої був штучний розвиток східно-європейської історії за династичним принципом, що виправдовувало теорію «єдиної й неподільної Росії» [10, 170]. Ця теорія, яку навіть у радянські часи називали «фантастичною» [11, 216], полягає в тому, що Рюрик, Синеус і Трувор були не іноземцями, а «языка славянска бяху» [12, 20].

Прикметний «історичний» твір під назвою «Записки касательно Российской истории...» з'явився в 1783-1787 рр. Їх автором була цариця Катерина II. Обидва твори спотворюють історію на догоду ідеології: у посланні німець твердить про

монгольське походження слов'ян, у «Синописі» ж Рюрик, Синеус і Трувор постають слов'янами... Чи не слідом за «Синописом» цариця Катерина II, а не лише, як вважають, за В. Татіщевим, стверджує:

«Российскую историю разделить можно на пять эпох или времен.

Первая эпоха – до великого князя Рюрика, или от 862 года по Рождестве Христове.

Вторая эпоха – от великого князя Рюрика до пришествия татар, или от 862 года до 1224 года.

Третья эпоха – от пришествия татар до изгнания татар, или от 1224 года до 1462 года.

Четвертая эпоха – от изгнания татар до восшествия на российский престол царя Михаила Федоровича, или от 1462 года до 1613 года.

Пятая эпоха – от восшествия на российский престол царя Михаила Федоровича до днесь, или от 1613 года до днесь» [13].

Звичайно ж, Катерина II згадує Гостомисла і його онуків – Рюрика, Синеуса і Трувора, покликаних князувати в Новгород.

Варто нагадати, що в 1836 р. побачило світ п'яте, виправлене видання «Синописа» (пізніше М.О. Максимович відгукнувся на нього статтею «О Киевском Синописе (Письмо к П.Г. Лебединцеву)». Полемізуючи з автором передмови митрополитом київським Євгенієм Болховітіним, учений зазначає: «Итак, что написано в Киевском Синописе – хорошо ли оно или дурно, – того не должно относить к лицу Гизеля и так часто помькать почтенным именем его» [14, 353]. Ми бачимо, що М.О. Максимович не вважав Інокентія Гізеля автором «Синописа». Проте цінним є й обережне зауваження щодо написаного в пам'ятці – «хорошо ли оно или дурно», – яке дозволяє припустити, що М.О. Максимович був із чимось у «Синописі» не згодний. Не виключено, що «Синопис» міг читати й Т.Г. Шевченко, а також обговорювати його з кимось, в тім числі й із М.О. Максимовичем, що й позначилося на прихованому смислі рядка «Німець скаже: «Ви могли...» у творі, написаному невдовзі після виходу п'ятого видання «Синописа»...

На мій погляд, потребує доповнення й література, пов'язана зі знаменитим віршем «Садок вишневий коло хати...». Я хочу послатися на переклад послання відомого французького латиномовного поета Марка-Антуана де Мюре (1526-1588 рр.) «O delicati blanca etc.» («О ніжна, мила...»), здійснений Г.С. Сковородою в 1750 рр. Твір уперше був надрукований у харківському виданні творів Сковороди 1894 р. Отже, Шевченкові він був не відомий. Проте у зв'язку з ним можна говорити про те, що через подібність мотивів у посланні й вірші «Садок вишневий коло хати...» ці твори вписуються в параметри світової ідилічної літературної традиції. М.-А. де Мюре оспівує «селянській милій, любій... покой», пише про мелодію пастухової сопілки, коли він «вигонит овцы в благовонне поле», а потім повертається з пастівника. Йому подобається столик, «стравы селскимы набратій», не їжа, яку приготував «кухар нанятій», а та, «что синам с батком, наспѣвшим з оранья, / Сама варит мати в домѣ» [15, 132].

У шевченковому вірші «з оранья» повертаються «плугатарі з плугами», а їх «матері вечерять ждуть», потім «сім'я вечера коло хати», «Дочка вечерю подає, / А мати хоче научати, / Так Соловейко не дає». У посланні де Мюре також «глас толко птичое даст воле». А. Содомора, автор блискучої статті про вірш Т.Г. Шевченка «Садок вишневий коло хати...», посилається на першу еклогу «Метаморфоз» Вергілія, де оспівуються «божественні вечері» з друзями біля нічного вогнища, а також на еподу цього поета, у якій ідеться про волів, що повертаються з поля, несучи на шиях плуги «угору лемешами». Той же Гораций випрошує в Бога «хату з садком», де дзюркотить струмок. Подібну мрію, вказує А. Содомора, оспівав і Овідій [16, 12-13, 19, 20]. Лишень дати перекладу твору де Мюре і написання вірша Т.Г. Шевченка не дозволяють назвати твір українського поета принаймні переспівом. Отож залишається говорити про певні кліше, усталені навіть у віддалених територіально ідилічних творах, говорити про генетичні зв'язки між такими творами.

Отже, як бачимо, в питанні впливу української давньої літератури на Т.Г. Шевченка ще можна віднайти точки дотику, вияви впливу, що й спонукає до подальших пошуків.

Список використаної літератури

1. Дзира Я. Шевченко і українська літописна література / Я. Дзира // Вітчизна. – 1964. – № 5.
2. Ушкалов Л. Есеї про українське бароко / Л. Ушкалов. – К., 2006.
3. Лебідь Є. Метатекст поезії Тараса Шевченка та українська література: давня і нова доба / Є. Лебідь. – К., 2012.
4. Бліоус П. Шевченко і давнє письменство: силувана інкорпорація // Білоус П. Віра Тараса Шевченка. – Житомир, 2014.
5. Шевченко Т. Повне збір. тв.: у 12 т. / Т. Шевченко – Т. 1. – К., 2001.
6. Дзира Я. Творчість Шевченка і Літопис Величка / Я. Дзира // Вітчизна. – 1962. – № 5.
7. Літопис Гадяцького полковника Григорія Грабянки / пер. із староукраїнської Р. Іванченко. – К., 1992.
8. Довга Л. Передмова від упорядника // Інокентій Гізель. Вибр. тв.: у 3 т. – Т. 1, кн. 1. – К.; Львів, 2012.
9. Сумцов Н. Інокентій Гізель (К истории южно-русской литературы XVII века) / Н. Сумцов // Киевская старина. – 1884. – № 10.
10. Горобець В., Стратій Я. Гізель / В. Горобець, Я. Стратій // Києво-Могилянська академія в іменах. XVI-XVIII ст.: Енциклопедичне видання. – К., 2001.
11. Див. хоча б: Еремін І. К истории общественной мысли на Украине второй половины XVII в. / И. Ейремін // ТОДРЛ. – Т. X. – Москва; Ленинград, 1954 (слід не забувати й вказівок про вплив на «Синопис» «Кройники» Феодосія Сафоновича (А. Рогозинський), «баснословий» польських хроністів (І. Єрьомін) та ін., які були свідомо використані в цьому творі).
12. «Синопис». – К., 1674.
13. http://dugward.ru/library/ekaterina2/ekaterina_ii_zapiski_kasatelno.html.
14. Максимович М. О Киевском Синописе (Письмо к П.Г. Лебединцеву) // М. Максимович // Киевские епархиальные ведомости. – 1868. – № 9.
15. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / Г. Сковорода; за ред. проф. Л. Ушкалова. – Х., 2010.
16. Содомора А. Шевченків садок і Франкове поле: спроба прочитання / А. Содомора. – Львів, 2014.

Одержано редакцією – 26.04.16
Прийнято до публікації – 18.10.16

Summary. Sulyma M. Works of Taras Shevchenko and ancient Ukrainian literature. The article considers the fragments of T. Shevchenko's works indicating the impact of Kyivan Rus literature as well as Ukrainian literary works of 17th–18th centuries. The echo of Volodymyr Monomakh's „Exhortation for children” has been traced in the poem „Chy ne pokynut' nam neboho...”. The author of the article clarifies the sources which could explain the lines about views of German historians on Ukrainians and their origin in the poem „I mertvym, i zhyvym, i nenarozhdennym...”. The poem „Sadok vyshnevyyi kolo khaty...” shows similarities with idyllic works known since the ancient times, in particular with the works of Virgil, Horace and Ovid, and with epistles of Marc Antoine Muret (Muretus) – French poet of the 16th century translated by Hryhoriy Skovoroda. It allows to manifest the cultural link between the Ukrainian poet and ancient and European poets.

Keywords: Taras Shevchenko, literature of Kyivan Rus, Ukrainian literature of 17th–18th centuries, ancient and European idyll.

УДК 821161.2-82:176

Юлія СОКОЛЮК

ВИХОВНИЙ ІДЕАЛ УКРАЇНЦЯ У ТВОРАХ ДАВНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА В ПРОЗІ ШЕВЧЕНКА

Подана стаття розглядає виховний ідеал українця на матеріалі вибраних творів давньої літератури та повістей Тараса Шевченка. Повісті Шевченка, написані російською мовою, завдяки негативним відгукам П. Куліша і С. Аксакова